

פתח דבר

הספר שלפניכם הוא מבוא למסורת האנליטית בפילוסופיה. ככזה, יש לו שתי מטרות שונות. הראשונה, להציג כמה מהסוגיות המרכזיות ומהדמויות החשובות ששייכות למסורת האנליטית. השנייה, ללמוד "כיצד להתפלסף" בכלל, וכיצד להתפלסף בגישה אנליטית (או גישות אנליטיות) בפרט.

שפה, מחשבה, עולם: סוגיות בפילוסופיה אנליטית הוא חלק מקורס של האוניברסיטה הפתוחה ומלווה באסופת מאמרי מופת בתחום. ספר זה יחד עם ספר הקורס מבוא לפילוסופיה קונטיננטלית במאה ה-20 פורסים בפנינו מבוא תקופתי לפילוסופיה המערבית של המאה הקודמת. להחלטה להציג את שתי המסורות הגדולות שפיצלו את הפילוסופיה המערבית במהלך מאה זו בשני ספרים נפרדים יש יתרונות לצד חסרונות.

בין חסרונות הפיצול ניתן למנות הצגה חלקית של הפילוסופיה של המאה ה-20, הצגה אשר מיועדת להיות פנימית למסורות השונות ולכן ביקורתית פחות, וכן הצגת הקשר פילוסופי חלקי בלבד. בין יתרונות הפיצול ניתן למנות הצגה קוהרנטית ואולי נאמנה יותר של ההתפתחות הפנימית של המסורות השונות, אפשרות להרחיב ולהעמיק יותר, והזדמנות להדגים ולהקנות את צורות ההתפלספות האופייניות לכל אחת מהמסורות בנפרד.

הספר שלפניכם אינו ספר היסטוריה. אף על פי שהוא מסודר פחות או יותר בסדר כרונולוגי, הוא אינו מציג תפיסה היסטורית של המסורת האנליטית, ואינו מבקש לסכם את מכלול הגותם של ההוגים שאותם הוא מזכיר ובהם הוא מתמקד. הספר כתוב בגישה אנליטית. הוא מפנה זרקור לכמה תחנות מרכזיות במסורת האנליטית. ציר הדיון הוא כמה שאלות מרכזיות שעברו גלגולים שונים במהלך השנים – לשון ומשמעות, אפשרותה וטבעה של הפילוסופיה וטיבו של הכרח. דגש נוסף של הספר

הוא הטיפול האנליטי בשאלות פילוסופיות מסורתיות, כגון שאלת הספקנות, שאלת גוף ונפש ועוד.

מהדברים הללו מתחוויר גם מה אין בספר – היות שהוא אינו מתיימר להציג היסטוריה של המסורת האנליטית, לא תמצאו בו התייחסות נרחבת להקשרים החברתיים, הפוליטיים והאינטלקטואליים של התקופה הסוערת בין סוף המאה ה־19 לשנות ה־70 של המאה ה־20, הקשרים אשר יכולים למקם את המסורת האנליטית בהיסטוריה האינטלקטואלית החוץ־פילוסופית של התקופה.

יתר על כן, לא תמצאו בספר היסטוריה פנימית מקיפה אשר מבקשת לתאר את המסורת כמהלך גדול או כהליך. היסטוריה נרחבת וממצה מסוג זה מוצגת בשני הכרכים של ספרו הגדול של סקוט סומס, אנליזה פילוסופית במאה ה־20.¹ סומס מציג היסטוריה שקרובה ברוחה למה שמקובל לכנות "היסטוריה וויגית" – התפיסה ההיסטורית אשר מתארת את העבר כמצעד של קדמה שיעדו חיסולה של המלוכה וכינונה של דמוקרטיה ליברלית. בדומה לכך, סומס מציג את המסורת האנליטית כהליך של התפתחות והתקדמות כמעט רציפה שסופו ב"ניצחון גדול" עם הגותו של סול קריפקי ו"גילוי" של ההכרח האפוסטריורי לקראת סוף המאה ה־20 (ראו פרק 7). היסטוריה מפוכחת יותר ואף פסימית משהו מזומנת בפני קוראי העברית בספרו של יצחק (יאני) נבו – אזמל שקהה.² כפי ששם הספר מלמד, נבו מתאר תהליך של התפכחות ונסיגה מהיומרה המרכזית של ראשית המסורת האנליטית – סילוקה של המטפיזיקה.

לכסוף, אבקש להודות לכל היועצות והיועצים של פרקי הספר השונים, שקראו את הדברים באהדה ובקפידה, תיקנו שגיאות, העירו הערות והציעו הצעות ששיפרו את הספר לאין ערוך. אין לי מילים לבטא את הכרת תודתי. תודה מיוחדת לד"ר גל יחוקאל שלימד את הספר על בסיס הרצאות מוקלטות, לד"ר זהר כוכבי ולדדי זילצר שערכו את הטקסט, לשרונה יוהן שעל ההגהה, לישראל כהן ולירדן פינטו אשר סייעו לי בהתקנת הספר לדפוס, ולכל מי ששקדו על עיצובו של הספר ועל הוצאתו לאור.

1 Scott Soames, *Philosophical Analysis in the Twentieth Century*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003

2 יצחק (יאני) נבו, אזמל שקהה: הפילוסופיה האנליטית לתמורותיה, תל אביב: רסלינג, 2009.

פרק 1

מבוא - ספקנות ומשמעות

1.1 מהי הפילוסופיה האנליטית?

הפילוסופיה האנליטית אינה אסכולה פילוסופית כי אם מסורת פילוסופית אשר ראשיתה בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20. המסורת האנליטית מזוהה בעיקר עם המחלקות לפילוסופיה בארצות דוברות האנגלית, שבהן הפכה לדומיננטית מאז מלחמת העולם השנייה. ניתן ללמוד עד כמה הזיהוי הגיאוגרפי שגור מהכינוי "פילוסופיה קונטיננטלית", שהוענק למסורת האחרת בפילוסופיה המערבית של המאה ה-20 – כינוי המתייחס ליבשת אירופה שעזימה מזוהה פילוסופיה זו. אולם הכללה זו מטעה ורחוקה מלשקף את התמונה במלואה. בין ההוגים האנליטיים המרכזיים במחצית הראשונה של המאה ה-20 אנו מוצאים את גוטלוב פֶּרְגֶה הגרמני, לודוויג ויטגנשטיין האוסטרי, חברי החוג הווינאי וכן לוגיקנים פולנים. כיום ניתן למצוא מחלקות לפילוסופיה בעלות אוריינטציה אנליטית באוניברסיטאות רבות ברחבי העולם, לרבות ביבשת אירופה. עם זאת, רוב הפילוסופיה האנליטית נכתבת באנגלית, ורוב הפילוסופיה הנכתבת באנגלית היא אנליטית.

משמה של המסורת האנליטית ניתן לכאורה ללמוד שהיא עוסקת בעיקר באנליזה – בניתוח מושגים. כמובן, ברעיון של "ניתוח מושגי" כשלעצמו אין כל חידוש, ופילוסופים עסקו בניתוח מושגי משחר הפילוסופיה. אולי הדוגמא המובהקת ביותר לכך היא הפילוסוף האתונאי סוקרטס, אשר ביקש לנתח מושגים שונים כגון "צדק" ו"ידידות", ובדיאלוגים כגון "אותיפרון" ו"מנון" אף עסק בהרחבה בשאלות הנוגעות לטבעו ולאפשרותו של ניתוח בכלל וניתוח באמצעות מתן הגדרה בפרט.¹

1 ראו סעיפים 4.3 ו-4.5 בספרם של שמואל שקולניקוב ואלעזר וינריב פילוסופיה יוונית, כרך ב: סוקרטס ואפלטון, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה (למדה), 1997.

המסורת האנליטית לא המציאה אפוא את הניתוח המושגי, אולם לפי הגישה המזוהה את המסורת עם ניתוח מושגי, ייחודה הוא במעמד המרכזי שהיא ייחדה לו (פילוסופיה היא ניתוח מושגי ותו לא) ובכלים החדים אשר פיתחה ושכללה לתכלית זו.²

הוגים אנליטיים מרכזיים אכן עסקו בעיקר בניתוח מושגי, ובהתאמה אף זיהו את המסורת האנליטית עם הגישה שלפיה תפקידה של הפילוסופיה הוא לעסוק בניתוחם של מושגים כגון "ידיעה", "מספר" או "טוב". יתרה מכך, שאלת טיבו ומקומו של הניתוח הפילוסופי העסיקה את ראשוני ההוגים האנליטיים – פרגה, ג'ורג' אדוארד מור³ וברטראנד ראסל, כמו הוגים רבים אשר באו בעקבותיהם.

עם זאת, בין ההוגים אשר קיבלו את הגישה המזוהה פילוסופיה עם ניתוח מושגי שררו מחלוקות חריפות באשר לטיבה של אנליזה פילוסופית, באשר להנחות שלהן היא מחויבת ובאשר לאילוצים החלים עליה. לכן זיהויה של המסורת האנליטית עם ניתוח מושגי לא רק שנוי במחלוקת, אלא גם אינו מלמד אותנו הרבה: קיימות מחלוקות חריפות באשר לטיבו של הניתוח המושגי, וממילא הוגים שונים מתכוונים לדברים שונים כאשר הם מזהים את המסורת האנליטית עם ניתוח.

יתר על כן, גם אם נסתפק בכך שהזיהוי של המסורת האנליטית עם ניתוח מושגי הוא קירוב גס בלבד (שכן המשמעות של "אנליזה" או "ניתוח מושגי" שנויה במחלוקת), עדיין אי-אפשר לזהות את המסורת האנליטית בכללותה עם אנליזה. הטעם לכך הוא שפילוסופים אנליטיים מרכזיים לא פחות מההוגים שהזכרנו, כגון ויטגנשטיין או הפילוסוף האמריקני רב ההשפעה ווילרד ון אורמן קוויין, לא רק דחו (מטעמים שונים) את הגישה המזוהה פילוסופיה עם ניתוח מושגי, אלא אף ערערו על עצם האפשרות לנתח מושגים.

אם הפילוסופיה האנליטית איננה עוסקת רק בניתוח מושגי, אז במה היא עוסקת? מה מאפיין אותה ומה מבחין אותה מהפילוסופיה שקדמה לה או מהפילוסופיה הקונטיננטלית, ומהי חשיבותה? כפי שתיווכחו בהמשך, ניתן להבחין בקלות יחסית בין טקסט פילוסופי אנליטי לבין טקסט פילוסופי שאינו אנליטי, הן מבחינת סגנון הכתיבה והן מבחינת התוכן. אף על פי כן, קשה ואולי בלתי אפשרי לאפיין את הפילוסופיה האנליטית ולהגדיר מהי. בניגוד למשל לתנועות פילוסופיות כגון אפלטוניזם או אמפיריציזם, הפילוסופיה האנליטית איננה אסכולה מגובשת. אין תזה

2 יצחק ויאני נבו, אזמל שקהה: הפילוסופיה האנליטית לתמורותיה, תל אביב: רסלינג, 2009.

3 ראו למשל טיעון השאלה הפתוחה אשר יוצג בקצרה להלן.

מרכזית, נושא משותף, מתודה מוסכמת או סגנון כתיבה אופייני המייחדים את כל מי שנחשבים לפילוסופים אנליטיים (אפילו מובהקים) ואותם בלבד. ההפך הוא הנכון: פילוסופים אנליטיים משתייכים לאסכולות פילוסופיות יריבות, כותבים בסגנונות שונים, מחזיקים בעמדות שונות ואף מנוגדות בסוגיות שונות, ועוסקים במגוון רחב של תחומים המשותפים גם למסורות פילוסופיות אחרות, כגון פילוסופיה של הלשון, לוגיקה, פילוסופיה של הנפש, מטפיזיקה, אתיקה, אסתטיקה, פילוסופיה של המדע, פילוסופיה של המתמטיקה, פילוסופיה של המשפט ותורת הפעולה.

במידה רבה הדבר היחיד אשר מאחד את המסורת האנליטית הוא עצם היותה מסורת – אוסף או מעין רשת של הוגים, בעיות, גישות לפתרון בעיות ומחלוקות. כאמור, נהוג למקם את ראשיתה של המסורת בסוף המאה ה־19 וראשית המאה ה־20, בהגותם של הפילוסוף הגרמני פרגה, אשר נחשב לאבי הלוגיקה המודרנית, והפילוסופים האנגלים מור וראסל.⁴ שלושת ההוגים הללו העמידו תלמידים ויורשים, והללו בתורם העמידו תלמידים ויורשים משל עצמם. ניתן לתאר זאת כך: הגותו של פרגה והשאלות שבהן עסק עברו לראסל; ראסל מסר לחוג הווינאי ולוויטגנשטיין; החוג הווינאי מסר (בין השאר) לקוויין; ויטגנשטיין מסר לגילברט ריייל וכן הלאה. לעיתים הוגה כלשהו "צץ משום מקום" ומצורף למסורת (כגון גֶטְיֶיר), ולעיתים הוגה כלשהו "מושלך" החוצה.

במילים אחרות, הזרם האנליטי אינו אלא אוסף של הוגים וחיבורים המושפעים מאותם הוגים וחיבורים מרכזיים, ואשר מתייחסים זה לזה. מאמר פילוסופי המתייחס לראסל, לוויטגנשטיין, לקוויין או לקריפקי הוא ככל הנראה מאמר אנליטי, ואילו מאמר פילוסופי שאינו מתייחס אליהם או לפילוסופים אנליטיים אחרים אשר בתורם מתייחסים להוגים אלו, ככל הנראה אינו מאמר אנליטי. כלומר, פילוסופים אנליטיים לרוב מתמודדים עם פילוסופים אנליטיים אחרים, מצטטים אותם, מקבלים אותם או חולקים עליהם.

למרות הדברים הללו, בכל זאת ניתן לתת במסורת האנליטית סימנים המאפיינים לפחות חלק מההוגים המרכזיים בתקופות שונות. המאפיין המובהק ביותר של הזרם האנליטי מראשיתו הוא המקום המרכזי שתופס העיסוק בלשון. הכוונה איננה רק לעיסוק בלשון עצמה כמושא מחקר (למשל העיסוק בשאלה "מהי לשון?"), אלא גם

4 כבכל סוגיה, גם כאן קיימות גישות שונות ויש המזהים את ראשית המסורת עם הוגים נוספים כגון בולצאנו או בְּרֶנְטָאנו. עם זאת, כאשר מזכירים את אבות הפילוסופיה האנליטית לרוב מציינים את פרגה, מור, ראסל וכן את ויטגנשטיין המוקדם.

לכך שעמדות שונות בפילוסופיה של הלשון עיצבו את הדיון הפילוסופי בתחומים אחרים של הפילוסופיה, כגון אתיקה ואסתטיקה, הן מבחינת הצורה והן מבחינת התוכן. דוגמא אחת לכך היא מעבר מעיסוק בשאלות אסתטיות ("מהו יופי?") לעיסוק בשפה ("האם לטענות כגון 'הציור יפה?' יש ערך אמת?").

הביטוי הקיצוני והמהפכני ביותר למרכזיותו של העיסוק בלשון הוא "המפנה הלשוני" – היומרה להפוך את הפילוסופיה של הלשון ליורשת של תורת ההכרה כפילוסופיה ראשונה. לפי גישה זו, פתרון בעיות פילוסופיות בתחומים שונים כגון מטפיזיקה או אתיקה תלוי בפתרון שאלות שונות בפילוסופיה של הלשון: שאלות כגון מה צריך לדעת כדי להבין פסוק בשפה כלשהי כגון עברית או אנגלית, כיצד ניתן להציג ידע זה בצורה שיטתית, מה טיבו של הקשר בין השפה לעולם או טיבו של הקשר בין שפה להכרה.⁵ כלומר, לפי עמדה זו עלינו להשיב על שאלות מתחום הפילוסופיה של הלשון לפני שנוכל להשיב על שאלות כמו "מהי חובה מוסרית?" או "האם אלוהים קיים?".⁶

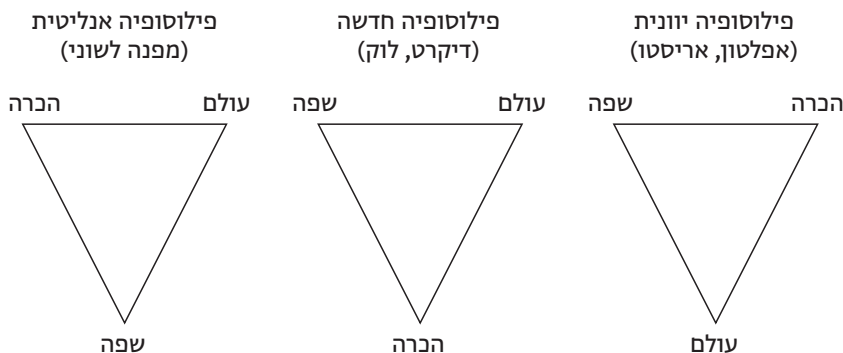
דרך אחת להבין את המפנה הלשוני הוצגה על ידי הפילוסוף איאן הקינג בספרו העוסק בחשיבות העיסוק בלשון לפילוסופיה.⁷ הקינג דן בגלגוליה של השאלה "מהי הפילוסופיה הראשונה?" אשר לטענתו, תקופות ומסורות שונות בפילוסופיה סיפקו לה תשובות שונות. הקינג מציג את השאלה ואת התשובות השונות באמצעות משולש שקודקודיו הם עולם-הכרה-שפה. הקינג טוען שכל מסורת ותקופה פילוסופית מבקשת להעמיד את המשולש על אחד הקודקודים, ולקבוע באמצעותו את שני האחרים. כלומר, גישות פילוסופיות שונות נבדלות בשאלה איזה מקודקודי המשולש הוא הבסיסי. כך, קודקוד שנראה בסיסי ולא בעייתי יחסית לגישה אחת, הופך לבעייתי בעבור גישה אחרת.

לפי גישתו של הקינג, הפילוסופיה העתיקה התחילה משאלות על אודות העולם – שאלת הממשות של תכונות או של מספרים, שאלת קיומם האובייקטיבי של ערכים ושאלת טבעו של העצם. ההנחה הייתה שלאחר שנשיב על שאלות אלו נוכל לפתור

5 בהמשך לפי ההקשר נדגיש את הקשר "מחשבה-עולם" ולא רק "הכרה-עולם" הכללי יותר.
6 מייקל דאמט, הפילוסוף האנגלי בן זמננו, מציג גישה זו בהקדמה לספרו. ראו: Michael Dummett, *The Logical Basis of Metaphysics*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1976

7 Ian Hacking, *Why Does Language Matter to Philosophy?* Cambridge: Cambridge University Press, 1975

בקלות יחסית את שאלת טיב הקשר בין ההכרה לבין העולם או את שאלת טיב הקשר בין ההכרה לבין השפה או בין השפה לבין העולם. כך למשל, מכאן עולה שאם מספרים קיימים, אזי טבעם קובע את מבנה היכולת ההכרתית הדרושה להשגתם. במילים אחרות, תיאור מבנה העולם מאלץ ואף קובע את מבנה ההכרה הדרוש כדי שנוכל להכיר את העולם, ובעקבותיה את מבנה השפה שמבטאת את מצבי ההכרה הללו.

אחת הדרכים לאפיין את המהפכה הפילוסופית שחולל הפילוסוף הצרפתי רנה דיקרט במאה ה־17 היא באמצעות הטענה שהאפיסטמולוגיה – תורת ההכרה – היא הפילוסופיה הראשונה. במילים אחרות, דיקרט טען בזכות קדימותן של השאלות העוסקות בהכרה שלנו – בידיעה. כך, לפני שאנו מנסים לברר מה באמת קיים או מהו המבנה האמיתי של העולם, עלינו לברר מהי ידיעה. במילים אחרות, אין לעסוק בשאלה "מה יש בעולם?" לפני שנשיב על השאלות "מה ניתן לדעת על אודות העולם וכיצד ניתן לדעת זאת?". לפי דיקרט והוגים שבאו בעקבותיו, עלינו להתחיל מההכרה, ואז לבחון כיצד המחשבה קשורה לעולם וכיצד השפה מבטאת את המחשבה. למשל, עלינו לברר ראשית כיצד ניתן לדעת מתמטיקה ועל בסיס זה לקבוע את טיבם של אובייקטים מתמטיים, כגון מספרים.

המפנה הלשוני מעמיד את המשולש על הקודקוד הלשוני והופך את שאלת טיבה של השפה לשאלה הראשונית, אשר התשובות עליה הן בגדר אילוץ לתשובות על שאלות על ההכרה ועל העולם. חשוב לראות שבמסגרת אותו המשולש (כלומר במסגרת אותה הגישה הכללית אשר מיוצגת על ידי אחד המשולשים) ייתכנו עמדות שונות ואף מנוגדות בשאלות שעל הפרק. כך למשל, אף על פי

שהן אריסטו והן אפלטון פועלים במסגרת התפיסה שמייצג המשולש הראשון, אריסטו אינו ריאליסט כאפלטון באשר לקיומם של מספרים (לפחות לפי חלק מהפרשנויות); כך גם באשר לדיוויד יום אשר מציג תפיסה שונה מזו של דיקרט להכרה ולידיעה אף על פי ששניהם משתייכים למשולש השני. כך גם באשר ללשון. באופן גס ניתן לזהות שלושה מושגים שונים ומתחרים של הלשון שעמדו לנגד עיני אסכולות והוגים שונים במסורת האנליטית: שפה לוגית (פרגה, ראסל, ויטגנשטיין המוקדם), שפת היומיום (אוסטין, ויטגנשטיין המאוחר) ושפת המדע (פוויטיביזם לוגי, קוויין).

כפי שנראה בספר זה, בהרבה מקרים המפנה הלשוני כרוך במגמה של חלק מההוגים האנליטיים להיפטר מבעיות פילוסופיות במקום לפתור אותן, כלומר להכריז על בעיות פילוסופיות מסורתיות כעל בעיות למראית עין. כפי שנראה בהמשך הפרק, ויטגנשטיין ביטא גישה זו בחריפות: "הפילוסופיה היא מאבק נגד כישופה של הבנתנו באמצעיה של השפה". בפרק זה נעסוק במהלך פילוסופי אופייני של ויטגנשטיין המדגים את הגישה המבקשת להיפטר מבעיות פילוסופיות במקום לפתור אותן ואשר קושר בין עצמות שונות באשר לטבעה של הלשון לבין בעיה פילוסופית קלאסית – השאלה הספקנית.

לפי חלק מההוגים במסורת האנליטית, המעמד המרכזי של הלשון כרוך בניתוח לוגי של פסוקים – נושא אשר יוצג בפרק הבא. כפי שנראה בפרק 4, השימוש הנרחב בלוגיקה הקנה יתר חשיבות לשאלות שונות בפילוסופיה של הלוגיקה, כגון מהו מקור הוודאות של אמיתות לוגיות. כאמור, לעצמות שונות בסוגיות מרכזיות אלו השלכות חשובות בתחומים שונים ומגוונים של הפילוסופיה, והן השפיעו על העיסוק האנליטי בתחומים הקלאסיים, כגון הפילוסופיה של הרוח, תורת ההכרה, אתיקה ואסתטיקה.

סוגיה נוספת שמלווה את הפילוסופיה האנליטית מראשיתה היא שאלת היחס בין הפילוסופיה לבין המדע. סוגיה זו כרוכה בשאלה פילוסופית קלאסית – טיבה של הפילוסופיה עצמה: מהם נושאי הדיון ההולמים את הפילוסופיה, מהי המתודה הפילוסופית ומהו הקשר בין הפילוסופיה לבין תחומי ידע אחרים? חלק מההוגים ומהזרמים האנליטיים שאבו את השראתם ממדעי הטבע (כגון פיזיקה) וראו במדע דגם לידיעה ולחקירה רציונלית. הוגים אלו שאפו לפילוסופיה "מדעית" – אם מבהינת השאלות שהיא מציבה לעצמה (פילוסופיה כפתרון בעיות) ואם מבהינת המתודולוגיה וסוג הפתרונות שהיא מספקת.

אולי הביטוי הקיצוני ביותר לעמדה הקושרת את הפילוסופיה למדע הוא עמדתו של הפילוסוף האמריקני קוויין (Quine), אשר תוצג בפרק 6. לפי קוויין הפילוסופיה אינה אלא המשכו של המדע. באופן גס ניתן לומר שגישה זו היא היפוכה הגמור של העמדה הקלאסית, אשר נציגה המובהק ביותר הוא דיקרט. לפי דיקרט, הפילוסופיה אמורה לספק בסיס מוצק לידע שלנו בכלל ולידע המדעי בפרט. כלומר, על הפילוסופיה לספק משענת למדע. לעומת זאת, לפי קוויין, הפילוסופיה היא המשכו של המדע, ולא בסיסו.

מול הזרם אשר שאב את השראתו מהמדע ניצב זרם מתחרה – אנליטי אף הוא – אשר דחה את הדגם המדעי ופנה אל שפת היומיום או אל השכל הישר. בהמשך פרק זה נתוודע לזרם זה באמצעות שני הוגים: מור, אשר העלה על נס את השכל הישר ואת שפת היומיום, וויטגנשטיין אשר מבחין באופן חד בין פילוסופיה לבין מדע ואשר דוחה את הדגם המדעי מכול וכול.

שני הזרמים האנליטיים הללו העלו על נס את בהירות הכתיבה, את העיסוק בסוגיות ספציפיות ומוגדרות היטב, כגון פרדוקס השקרן או המבנה הלוגי של פסוקים שונים, כגון פסוקי פעולה ("אורי בעט", "אורי בעט בכדור" וכדומה) ונרתעו מפילוסופיה ספקולטיבית, לעיתים עד כדי דחייה מוחלטת של המטפיזיקה.

1.2 המחלוקת בין מור לבין הספקן

בסעיפים הבאים נתוודע אל הזרם האנליטי בפילוסופיה באמצעות דוגמא – ההוכחה של מור לקיומו של העולם החיצון והביקורת של ויטגנשטיין נגד הוכחה זו. בפרק הבא נשוב לראשיתה של הפילוסופיה האנליטית ולסוגיות מרכזיות שעיצבו אותה באמצעות מהלכים של פרגה ושל ראסל, וממנה נמשיך לעסוק בסוגיות הללו, פחות או יותר בסדר כרונולוגי.

הסוגיה של הוכחת קיום העולם החיצון איננה ייחודית למסורת האנליטית. זוהי סוגיה מסורתית הנמצאת בלב הדיון הפילוסופי לפחות מאז דיקרט. כפי שנראה להלן, הן מור והן ויטגנשטיין מוצאים בשאלה פנים חדשות. המחלוקת ביניהם מציגה כמה מאפיינים חשובים של הזרם האנליטי, כגון מקומם המרכזי של שיקולים העוסקים בטבעה של הלשון, המעמד המרכזי של השכל הישר והעיסוק הנרחב בטבעה של ודאות, ומדגימה כיצד מאפיינים אלו תורמים לעיסוק בבעיה פילוסופית מסורתית.

כאמור, הנושא שלפנינו הוא סוגיה פילוסופית מסורתית: הוכחת קיומו של העולם החיצון – עולם הקיים מחוץ להכרתנו ומכיל עצמים חומריים, כגון שולחנות, חתולים, עצים ומולקולות. אולם דומה ששני הצדדים למחלוקת יצאו מדעתם. מעברה האחד של המחלוקת ניצב מור, באולם ההרצאות, מנופף בידיו, טוען שהוא יודע ששתי ידיו נמצאות לפניו, ומכריו שבכך הצליח להוכיח את קיומו של העולם החיצון ולהכות את הספקן שוק על ירך. מעברה השני של המחלוקת נמצא ויטגנשטיין, שלא רק שולל את טענתו של מור – שהוא יודע ששתי ידיו מונחות לפניו – אלא מרחיק לכת וגורס שהמשפט שמור הוציא מפיו אינו אלא שטות חסרת מובן (nonsense). לפי ויטגנשטיין, באותה המידה יכול היה מור לומר "בלה בלה בלה". המשפט "אני יודע שיש לי שתי ידיים", מסביר ויטגנשטיין, הוא משפט חסר משמעות בתנאים רגילים ובעל משמעות רק במקרים חריגים. למשל, כאשר הוא נאמר מפיו של חולה אשר איננו יודעים אם ידיו נקטעו אם לאו, אך הוא מבטיח לנו שהוא אכן יודע שיש לו שתי ידיים – ש"ביכולתו לוודא זאת ושורעותיו [...] אינן למשל מוסתרות עדיין בכיסויים ובתחבושות" (על הוודאות, סעיף 23).⁸

בפרק זה נציג את ההוכחה של מור לקיום העולם החיצון ואת ביקורתו של ויטגנשטיין נגד ההוכחה של מור, ונעמוד על טיבה ועל משמעותה של המחלוקת ביניהם. כפי שנראה, מור וויטגנשטיין מייצגים שתי גישות שונות לבעיות פילוסופיות ולחשיבותם של שיקולים שמקורם בפילוסופיה של הלשון. עם זאת, חשוב לזכור שמור וויטגנשטיין רחוקים מלייצג את כל הגישות המרכזיות בפילוסופיה האנליטית. גישות נוספות, כגון אלו של ראסל או של הפוזיטיביזם הלוגי, יוצגו בהמשך.

1.2.1 "שערווייתת של הפילוסופיה"

ג'ורג' אדוארד מור (Moore, 1873–1958) נחשב, עם גוטלוב פרגה וברטראנד ראסל אשר יוצגו בפרק הבא, לאחד משלושת האבות של הזרם האנליטי. מור שימש כמרצה ולאחר מכן כפרופסור לפילוסופיה באוניברסיטת קיימברידג' באנגליה בשנים 1911–1939 לצד ראסל, ומאוחר יותר גם לצידו של לודוויג ויטגנשטיין, אשר אף ירש את מקומו של מור כאשר האחרון פרש לגמלאות. נוכחותם בו־זמנן של שלושת הפילוסופים הללו הקנתה למחלקה לפילוסופיה בקיימברידג' מעמד מרכזי בתחום, אולי ללא מתחרים, בשנים שבין שתי מלחמות העולם. בשנת 1921 התמנה מור לעורך של כתב העת הפילוסופי היוקרתי מיינד (*Mind*) והתמיד בתפקיד זה עד 1944.

8 לודוויג ויטגנשטיין, על הוודאות, תרגום: עדנה אולמן־מרגלית, ירושלים: כתר, 1986 [1969].

מור השפיע רבות על המסורת האנליטית, אף על פי שלא ניסח שיטה פילוסופית מגובשת. ספרו מ־1903, פרינקיפיה אתיקה (*Principia Ethica*), הקנה למור פרסום רב גם מחוץ לכותלי האקדמיה והשפיע במידה ניכרת על העיסוק באתיקה ובעיקר במטא־אתיקה במאה ה־20. כמו כן, מור העמיד מודל חשיבה רב השפעה אשר במרכזו מחויבות בלתי מתפשרת לבהירות, ומתן מעמד של בכורה לשכל הישר ולאמונות היומיום.

בראשית לימודי הפילוסופיה של מור שלטה בקיימברידג' אסכולת האידיאליזם הבריטי אשר שללה את ממשותו של הזמן, של הריבוי ושל המציאות החומרית. מור, כעמיתו ראסל, מרד באסכולה זו.⁹ המרד באידיאליזם נחשב לאחת מנקודות המפתח אשר הובילו ללידתה של המסורת האנליטית האנגלית. לא נוכל לעמוד בספר זה על מאפייניה של אסכולה פילוסופית מורכבת זו או על פרטיה של הביקורת.

כאמור, מור מבקש להוכיח את קיומו של העולם החיצון. לפני שנפנה להוכחה של מור, עלינו להסביר מדוע הוא חש צורך להוכיח את מה שנראה מובן מאליו ולברר במדויק מהו הדבר שאת קיומו הוא מבקש להוכיח. מור מספק תשובה לתהיות אלו. הוא פרסם את הוכחתו לקיום העולם החיצון, אשר הייתה מוכרת כבר כעשרים שנה קודם לכן, בשנת 1939 במאמר בשם "הוכחת קיומו של העולם החיצון".¹⁰ המאמר נפתח בציטוט מכתבי הפילוסוף הגרמני הגדול, בן המאה ה־18, עמנואל קאנט:

נשאר [...] תמיד דבר שהוא שערורייה של הפילוסופיה ושל תבונת האדם הכללית, והוא שמציאותם של דברים שמחוצה לנו [...] צריכה להתקבל על יסוד של אמונה בלבד; ושכאשר עולה על דעתו של מישהו להטיל ספק בקיומם, לא מצויה הוכחה מספקת שניתן להציבה כנגדו.¹¹

9 עיקר הביקורת של מור מופיע במאמרו: G. E. Moore, "The Refutation of Idealism," *Mind* 12 (1903), pp. 433–453; "Truth," in J. Baldwin (ed.), *Dictionary of Philosophy and Psychology*, London: Macmillan, 1901–1902

10 ג'י. אי. מור, "הוכחת קיומו של העולם החיצון", בתוך יובל אילון (עורך), שפה, מחשבה, עולם: מאמרים קלאסיים בפילוסופיה אנליטית, תרגום: יפתח בריל, רעננה: למדא – ספרי האוניברסיטה הפתוחה, 2021 [1939], עמ' 9–28.

11 עמנואל קאנט, ביקורת התבונה הטהורה, תרגום: ירמיהו יובל, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2013, עמ' 113 [המהדורה הראשונה יצאה לאור בגרמנית בשנת 1781, והמהדורה השנייה ב־1787]. במקור מור מפנה לתרגום האנגלי של קמפ סמית' (Kemp Smith) ואליו הוא מתייחס בפסקה הבאה כשהוא מציע לתרגם את "הידברים" בהא הידיעה. תרגומו של יובל שונה קצת כך שיתאים לתיקון של מור.

במובאה זו מציג מור את הבעיה שעימה הוא מתכוון להתמודד במאמר: זוהי שערורייה שהתבונה מניחה את קיומו של העולם החיצון, את קיומם של דברים מחוצה לנו, מתוך אמונה גרידא. דהיינו, ללא נימוק.

בחלק הראשון במאמר מברר מור מהם אותם דברים "מחוצה לנו". הוא מבהיר שהכוונה היא לעצמים הממוקמים בחלל ואשר קיומם אינו תלוי בהכרה. הכוונה ב"עצמים מחוצה לנו" היא לעצמים כגון כיסאות, ידיים, מולקולות, חתולים וגלקסיות. זאת בניגוד למשל, למספרים אשר אינם ממוקמים בחלל או לתחושות ורגשות שאינם קיימים "מחוצה לנו" – מחוץ להכרתו של סובייקט חש או מרגיש. אין בעולם כאב "לבד" או כעס "לבד", המתקיימים מחוץ להכרה כלשהי; כאב או כעס הם לעולם כאב או כעס של מישהו. לעומת זאת כיסאות, ידיים, מולקולות, חתולים וגלקסיות קיימים או יכולים להתקיים מחוץ להכרה כלשהי.¹²

אם כן, הבעיה היא שאנו מניחים את קיומם של כל אותם עצמים חומריים יומיומיים המקיפים אותנו, בלא נימוק. מצב עניינים זה – כפי שמור מצטט את קאנט – הוא בבחינת שערורייה של הפילוסופיה והתבונה האנושית. השערורייה שמטרידה את מור אינה שערורייה אינטלקטואלית גרידא. הטענה בדבר קיומו של העולם החיצון אינה דומה להשערה מתמטית בלתי מוכחת, שאי־הוכחתה מטרידה אנשי מקצוע בלבד. הנחת קיומו של העולם החיצון שאותו מאכלסים עצמים חומריים מגוונים, ממלאת תפקיד מרכזי בחיי כולנו: אנו מתיישבים בביטחון על כיסאות, נוהרים מפני מכוניות, דואגים לגופנו כאשר אנו חשים כאב, פותחים את המקרר כאשר אנו רעבים, צופים בכוכבים, משקיעים זמן וכסף במחקר מדעי וברכישת ידע על אודות העולם שסביבנו ודואגים ליקירינו. ההנחה שכל אלו – כיסאות, מכוניות, מקררים, יקירינו – שרירים וקיימים, ממלאת תפקיד חשוב בחיינו.

ברם, דומה שאי־אפשר לנמק את ההנחה שקיימים דברים מחוצה לנו, אם עולה על דעתו של מאן־דהו להטיל ספק בקיומו של העולם החיצון – בקיומם של עצמים מחוצה לנו – האם יהיה ביכולתנו להשיב לו? והרי אילו היינו מאמינים שהעולם אינו אלא אשליה, לאמונה זו היו השלכות רבות וחשובות על חיינו. יחסנו לסובבים אותנו, דאגותינו ותקוותינו, תוכניותינו ושאיפותינו, היו משתנים לבלי הכר. הספקן

12 אחת התזות החשובות של האידיאליזם שנגדו מור מורד היא הכחשת קיומם של עצמים בלתי תלויים בהכרה.

מלמד אותנו שבסופו של דבר כל התנהגותנו וחיינו מתנהלים על בסיס אמונות שלא ניתן להוכיח.

ניתן לסכם את הבעיה כך: אין זה סביר להניח סתם כך, ללא נימוק, שהצומת פנוי, שהבורסה תעלה או שאנו זקוקים לניתוח. אולם טענתו של הספקן מראה שזהו בדיוק המצב: היות שאנו מניחים ללא בסיס תבוני שהעולם החיצון קיים, אז בסופו של דבר אנו מניחים ללא בסיס תבוני, ללא נימוק של ממש, שהצומת פנוי, שהבורסה תעלה או שאנו זקוקים לניתוח.

לפי הציטוט שבחר מור, הספקן ממלא תפקיד כפול במסגרת הדיון הפילוסופי בשאלת קיומו של העולם החיצון. ראשית, הוא חושף את השערורייה בכך שהוא מראה שהידע האנושי על העולם החיצון חסר הצדקה. שנית, הספקן מגלם את התביעה להצדקה. תפקידה של הפילוסופיה הוא להעמיד נגדו הוכחה המניחה את הדעת. כלומר, הספקן הוא האויב ועלינו להביס בוויכוח (ולו ויכוח דמיוני) את הספקן עצמו. חשיבותה של נקודה זו תתבהר להלן.

1.2.2 המבחן של דיקרט

היריב, אם כן, הוא הספקן. מיהו הספקן ומהי הדרישה שהוא מציג בפנינו? לספקנות היסטוריה ארוכה שראשיתה בעת העתיקה. אולם מור התייחס בעיקר לספק המוצג בהגינות של דיקרט, הפילוסוף בן המאה ה-17 שנחשב לאבי הפילוסופיה החדשה.¹³ כדי להבין את ההוכחה של מור ולעמוד על חדשנותה, נציג בקצרה בשני הסעיפים הבאים את הבעיה הספקנית של דיקרט, כפי שהובנה על ידי מור וכפי שהיא נידונה במסורת האנליטית בכלל. נדגיש כי מטרת הסעיפים הללו אינה להציג את הפילוסופיה של דיקרט, אלא להציג את הבעיה הספקנית שבה דן מור.

דיקרט גרס שאי אפשר לתת אמון עיוור במסורת או בנתוני החושים, משום שהללו מועדים להטעות אותנו. בעקבות זאת הוא החליט להטעות את שיפוטו על כל נושא, ולא לקבל דבר על סמך המסורת או על סמך עדויות החושים מבלי שהעמיד אותן במבחן המחמיר ביותר. רק לאחר שאמונותיו יעברו את המבחן שהציב להן הוא יוכל לבטל את ההשעיה ולשוב להאמין בהן.

13 רנה דיקרט, "הגיון ראשון", הגיונות על הפילוסופיה הראשונית, תרגום: יוסף אור, ירושלים: מאגנס, תשכ"ד. לדיון נרחב ראו: אלעזר וינריב, מדיקרט עד יום: פילוסופיה במאות ה-17 וה-18, כרך א, יחידות 1-2, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2011.